

УДК 376.5

DOI <https://doi.org/10.30970/2078-6999-2019-23-3>

ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗДОБУТТЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Артур Гангал

*Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна
e-mail: vobil77@i.ua*

Головною рисою сьогоdnішнього постіндустріального інформаційного суспільства є постійні трансформаційні процеси та прискорення динаміки соціальних процесів, у результаті чого суттєво змінюються не тільки сама ідентичність, а й процедури та механізми її формування, у зв'язку із цим процеси, які відбуваються з особистістю, суспільством і соціальними спільнотами під час інтеріоризації, потребують соціально-філософського осмислення як такого, що виявляє їхню сутність і системний характер.

Сучасна людина формується як особистість в інформаційно насиченому середовищі. Інформаційний простір сьогодні – це комунікативна взаємодія особистостей, що забезпечує інформаційну взаємодію людини зі світом та задовольняє її інформаційні запити, завдяки чому утворюються різні соціальні групи та соціальні системи. Але цей інформаційний потік несе із собою суперечливі і навіть взаємовиключні свідчення, а загальна кількість інформації зростає в геометричній прогресії.

Інтеріоризація особистістю соціальних норм цінностей і всього соціального досвіду є не тільки найважливішою складовою частиною її соціалізації та соціальної адаптації, а й основним чинником здобуття та збереження ідентичності. Варто зазначити, що регулювання відповідних процесів інтеріоризації залежить: від різноманітності засобів передачі інформації про соціальне середовище; способів встановлення із соціальним середовищем позитивних зв'язків. Велике значення набуває розуміння ідентифікації й інтеріоризації соціальних норм, їх критичної залежності від процедур визнання, яке допомагає адаптуватися особистості в рамках певних соціальних традицій і переконань, а на основі успішної інтеріоризації відтворювати належну поведінку, яка буде прийнятною для цього суспільства.

Ключові слова: соціальне середовище, ідентичність, інтеріоризація, соціалізація, соціальна адаптація, соціальні норми, соціальні комунікації, феномен визнання.

Вступ. Поняття ідентичності людини стало одним із панівних наприкінці ХХ ст., коли багато питань зводилося до проблеми самоідентифікації й ідентичності. Уже із 40-х рр. ХХ ст. завдяки Е. Еріксону в науковий обіг вводяться поняття «ідентичність», «криза ідентичності», які залишаються актуальними і сьогодні. У 50-ті рр. виникають різні інтерпретації цих понять.

Поняття «ідентичність» ми використовуємо у значенні, що позначає певний стан, який відповідає результату ототожнення, передбачає певне самовизначення особи серед наявних соціокультурних параметрів і загальне визнання їх представниками тієї спільноти, з якою людина себе уподібнює (спільні ідентичності) [9]. Ідентичність – це властивість людини, яка пов'язана з відчуттям власної приналежності до цінностей певної групи в соціумі, а також усвідомленням окремішності «себе» у будь-яких соціальних змінах.

Ідентичність являє собою феномен, який виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда та суспільства. Теорії ідентичності завжди включені до загальної інтерпретації реальності [9]. Поняття «ідентифікація» вживається у значенні специфічного соціо-психічного процесу пошуку стану ідентичності [9] і є основною передумовою та складовою частиною ідентичності.

Ступінь опрацювання проблеми. Результати аналізу свідчать про те, що еволюція проблеми ідентичності від появи перших зародкових теоретичних форм до самостійного теоретичного знання простежується в роботах класиків зарубіжної філософії, психології та соціології У. Джеймса, З. Фрейда, К. Юнга, Ж. Піаже, Е. Фромма, Дж. Міда, Ч. Кулі, Е. Еріксона, А. Маслоу, Р. Мейлі, Ю. Хабермаса, К. Хорні та багатьох інших дослідників. В україно-російському науковому просторі проблему ідентичності тією чи іншою мірою досліджували В. Андрущенко, Є. Андрос, І. Бичко, Н. Білопольська, В. Бех, І. Бех, М. Брайтчевський, Г. Волинка, Т. Герчанівська, С. Гончаренко, І. Голян, Г. Горак, Л. Губерський, Є. Данилова, Р. Додонов, В. Загороднюк, Ю. Іщенко, І. Кон, С. Копилов, С. Кримський, М. Кудря, А. Леонтьєв, А. Лой, В. Лях, В. Лук'янець, С. Максименко, Н. Мозгова, В. Муляр, А. Нагорний, І. Немчинов, Г. Омелаєнко, В. Пазенок, Ю. Поваренков, М. Попович, Г. Радіонова, Т. Розова, С. Рубінштейн, М. Соловей, Л. Сохань, К. Скороходько, В. Табачковський, Н. Токарева, Л. Чекаль, В. Чернієнко, В. Шинкарук, О. Яценко, В. Ядов і низка інших дослідників. У роботах зазначених авторів самоідентифікація розглядається як соціальний феномен, що здійснюється під час соціальної взаємодії індивіда та суспільства (інших людей, соціальних груп тощо). Водночас вивчення даної проблеми дозволяє констатувати, що, незважаючи на солідну наявну теоретичну базу досліджуваних феноменів, їх рефлексія в умовах сучасного інформаційного суспільства потребує уточнень з урахуванням нових інформаційно-технологічних процесів.

Мета статті – розглянути під соціально-філософським кутом зору інтеріоризацію як важливий чинник здобуття і збереження ідентичності.

Основний матеріал. У сучасному постіндустріальному інформаційному суспільстві та в умовах глобалізації проблема кризи ідентичності є однією з найактуальніших. Глобалізація впливає на всі аспекти нашого життя. Порушена рівновага між традиціями і новаціями, спостерігається постійне прагнення до швидких змін у всіх сферах людської життєдіяльності. Сьогодні в усьому світі спостерігаємо кризу індивідуальних і колективних ідентичностей, яка помітно виявила себе до початку XXI ст. і пов'язана із глобалізацією. Це зумовлено руйнуванням багатьох звичних норм і переосмисленням цінностей, швидкою зміною соціальних процесів і труднощами інтеграції в сучасне швидкоплинне середовище.

У загальносвітовому масштабі зазначене знаменує зміну чи підміну старих ідентичностей новими. Значну роль у такому процесі відводять становленню нової реальності – екранної або ж мозаїчної, у якій відображаються елементи багатьох культур: сучасна людина є безпосереднім учасником глобальної взаємодії, яка постає осередком різних за своїм розумінням ідентичностей. Така множинність вибору викликає суперечності між локальними та глобальними цінностями і прихильностями, тим самим руйнує традиційні ідентичності, нав'язуючи чужорідний спосіб мислення.

Глобалізаційні тенденції, кроскультурність впливів, трансформація соціокультурного середовища сучасного суспільства викликали зростання уваги до пошуку людиною свого місця в усіх його інститутах. Саме тому визначальною проблемою людини сьогодні є пошук ідентичності, навіть боротьба за неї. Боротьба за ідентичність пов'язана з подіями руху особистості у просторі способів існування. Це боротьба особистості за свою нетотожність з будь-якими формами соціального існування, за збереження себе як субстанційної одиниці буття [1, с. 205].

Оскільки людина живе у світі напружених світоглядних і соціальних мотивацій, процес ідентифікації вирішує відразу безліч проблем особистості, а через них – і самого суспільства: людина знаходить існування, тотожне своїй духовній сутності; отримує можливість вирішити проблему самотності й історичної спадкоємності. Однак в інформаційному суспільстві актуальності набуває не ідентифікація зі спільнотою, а прагнення піти, уникнути суспільних зв'язків, що пов'язано з нестабільністю людини як елемента у структурі соціуму [6, с. 44].

У сучасному світі, у період глобальних перетворень, людина опинилась у ситуації кризи ідентичності. А. Мартюшева зазначає: «Такий перехід можна означити як перехід від замкненої локальної ідентичності до відкритої глобальної, що пов'язано зі світовими глобально-інформаційними процесами» [11, с. 24]. А український дослідник М. Козловець слушно зауважує: «Криза національної ідентичності набрала такої форми і масштабу, що її подолання для багатьох означає вже не тільки вибір адекватної конкурентоспроможної стратегії розвитку, але і перетворилося на питання національного виживання» [8, с. 7].

Сучасні дослідники до чинників, які впливають на вибір та структуру ідентичності сьогодні, відносять: часті стани депресії й апатії, безглузду жорстокість у різних її проявах, різні форми залежності та безпорадності, прагнення втекти від реального світу, прояви надлишкової владності там, де це не має сенсу, заперечення традиційних цінностей, егоїзм чи самозакоханість, духовне зубожіння, яке породжує некритичність щодо себе, свого досвіду, максимальну увагу до матеріальних речей, прагматизм та гіпердинамізм, пошуки психологічного комфорту через незахищеність перед екстремальними змінами фактично в усіх сферах. У своїй праці І. Герасимова, досліджуючи когнітивні аспекти глобальної культурної кризи сучасності, виділяє такі моменти: розмивання «свідомого шару» мислення, пов'язаного з обдумуванням та компетентним ухваленням рішень, чому посприяв культ безпосереднього сприйняття та переживання нав'язаних засобами масової інформації зразків та стереотипів; культ емоцій нижчої агресивно-біологічної природи; замість оптимального для сучасного культурного рівня розвитку конвенційного рівня спілкування всі більше опускаються до примітивного рівня, коли в співбесідникові бачиться об'єкт для маніпуляцій, самоутвердження, використання; серед раціонально орієнтованих індивідів утворюється прірва нерозуміння через егоцентризм, нездатність до кооперативного мислення, терпимості; замість породження нових форм логічного синтезу переважає інтелектуальний ізоляціонізм та фрагментарна множинність вторинних, часто відособлених символічних реальностей; еволюційно-об'єктивні процеси індивідуалізації мислення і творчості проходять у формах крайнього індивідуалізму з агресивним нав'язуванням своєї картини світу; криза в когнітивній сфері виражається в забутті духовних основ творчості та слабкій реалізації морального-духовного аспекту творчості [5, с. 223–224]. Множинність думок приводить людину до невизначеності, постійного вибору поміж різними, часто несумісними цінностями, наслідком чого є стан внутрішнього конфлікту. Так формується проблема кризи ідентичності. Наслідком кризи ідентичності є часткова або повна втрата своєї ідентичності.

Однією із проблем виникнення кризи ідентичності особистості в сучасному інформаційному суспільстві, у якому порушена рівновага між традиціями і новаціями, спостерігається постійне стремління до швидких змін у всіх сферах людської життєдіяльності, на нашу думку, є неправильна інтеріоризація особистістю соціальних норм (цільовим акцентом якої є засвоєння норм, цінностей і зразків соціокультурної дійсності та яка є основною умовою успішності соціальної адаптації), що, у свою чергу, призводить до часткової або повної соціальної неадаптованості та має дуже негативні наслідки.

Деякою мірою питання інтеріоризації є вже традиційним для вітчизняної науки. У класичному періоді соціології і філософії проблеми інтеріоризації елементів соціальної реальності розглядали Е. Дюркгейм, Ж. Піаже. В Е. Дюркгейма інтеріоризація була представлена як процес, коли дитина запозичує із суспільної свідомості поняття, дії, категорії, які потім утворюють структуру її особистих поглядів [7]. У Ж. Піаже інтеріоризація розглядається як процедура перенесення схеми реальних дій із предметами у план внутрішньої роботи свідомості. Багатство внутрішніх дій визначається багатством реальних дій із матеріальними об'єктами [12].

Л. Пенто досліджував проблеми інтеріоризації тих основ, які дозволяють індивідам однаково усвідомлювати соціальну реальність. Ці основи, стаючи ментальними і глибинними, виявляються, на його думку, як стосунки індивіда до себе, як частини певної групи або суспільства загалом [10].

Ю. Степанов досліджує інтеріоризацію як процес перетворення деякої дії в якесь концептуалізоване уявлення. У результаті співвідношення засвоєних уявлень і нових згерованих відбувається процес рефлексії і формування нових дій [14].

Н. Сарджвеладзе розглядав адаптивну функцію інтеріоризації індивідом соціальних норм і цінностей. Пристосування до свого соціального статусу і прийняття соціальної ролі пов'язане з формуванням відчуття приналежності до якоїсь спільності (національної, етнічної, професійної, вікової тощо) і причетності до неї, як до деякого колективного організму, що характеризується специфічними способами самозбереження і самопідтримки (традиції, ритуали, стереотипи і шаблони поведінки й ін.). Тим самим індивід стає залученим до певної культури або субкультури [13].

Взаємодіючи в соціумі, особистість здійснює соціальну комунікацію, яка визначається специфікою умов дії та комунікації. Однак ми спробуємо окреслити ці умови в загальних рисах.

Інтеріоризація є необхідною передумовою самовідтворення соціальної комунікації (зокрема, під час передачі соціального досвіду). Процеси інтеріоризації залежать від різноманітності засобів передачі інформації про соціальне середовище і способів встановлення з ним позитивних чи негативних зв'язків. Із системного погляду за успішної інтеріоризації, якщо змінюються правила комунікації і ці зміни приймають інші її учасники, соціальна комунікація самовідтворюється, навіть коли один із суб'єктів комунікації може бути функціонально еквівалентно замінений іншим суб'єктом.

Найкращим чином взаємозалежність соціальних дій і соціальної комунікації за інтеріоризації соціальних норм можна досліджувати, звертаючись до феномену визнання. Здійснюючи огляд загального розуміння поняття «визнання», ми аналізуватимемо роль інтеріоризації в його здійсненні, маючи на увазі ще й власну мету, яка акцентує зворотний зв'язок – роль визнання (ідентифікації) у забезпеченні успішності інтеріоризації особистістю певних соціальних норм.

Визнання є об'єктом дослідження не тільки психології, а й філософії. Це проявляється насамперед у розумінні сутності і природи цього явища; у характеристиці відносин індивіда до об'єкта, який підлягає визнанню.

В основі функціонування будь-якого суспільства закладений феномен визнання. Визнання, за М. Вебером, – «психологічно зумовлена особиста схильність індивіда, що виникає на основі захоплення або потреби й очікування; ґрунтується на вірі» [2, с. 184].

У праці «Визнання і влада» (“Recognition and Power”) А. Гоннет виділяє три різновиди визнання: ідентифікація (identification), визнання як підтвердження (acknowledgement) і визнання (recognition).

«Ідентифікація постає виявом визнання – у сенсі того, що щось може бути визнаним» [16, с. 35]. Вона виражається в кількісному, якісному і загальному аспектах. Зокрема,

щось можуть розуміти як індивідуальну річ самою собою; як річ, яка має деякі особливі риси; і як таку, що належить до певного роду речей. Цей аспект визнання специфічно щодо осіб має два вияви – зовнішнє і самовизнання (external and self-identification).

«Визнання як підтвердження визначається як таке, у рамках якого може бути визнано щось «нормативно існуюче»» [16, с. 35]. Отже, ми визнаємо норми, настанови, правила або вимоги як щось вагоме; аргументи (reasons) як ті, які приносять користь; значення як щось справжнє (genuine) тощо. Отже, «визнання», або ж визнання у вузькому сенсі слова, полягає в такому: «Тоді, коли щось може бути ідентифіковане, і водночас коли це існує нормативно, – воно може бути визнане (підтверджене); у цьому сенсі слова проявляється власне «визнання», у якому людина (або група людей) тільки й можуть бути визнаними» [16, с. 36].

Отже, першим різновидом визнання, як і передумовою ідентичності, є ідентифікація норм, цінностей, стандартів поведінки тих спільнот, до яких належить або прагне належати особа (група). На нашу думку, визнання й ідентичність взаємозалежні, а визнання є важливою передумовою здобуття ідентичності, тобто коли особистість засвоїла (визнала) норми, цінності, зразки соціокультурної дійсності настільки, що вони стають її «Я-образом».

Варто зазначити, що обидва перші різновиди визнання вносять розуміння тих передумов, без яких неможлива успішна інтеріоризація, так само без ідентифікації й успішної інтеріоризації здобути особистості ідентичність неможливо. Для наших цілей дослідження інтеріоризації соціальних норм, очевидно, найбільш важливим є останній різновид визнання.

Визнання норм, згідно з Ю. Габермасом, постає одним із головних аспектів існування людей у соціумі. «Коли оратор і слухач фронтально домовляються один з одним щодо чогось у світі, вони перебувають у межах горизонту спільного для них життєвого світу <...>». І далі: «Життєвий світ створює горизонт і одночасно пропонує запас культурних самоочевидностей, з яких учасники комунікації беруть для своїх інтерпретативних потреб консенсуально узгоджені зразки тлумачень. Солідарність груп щодо цінностей та компетенцій осуспільнених індивідів досягається в інтегрованих групах завдяки фоновим, культурно успадкованим припущенням, які належать до структурних компонентів життєвого світу» [3, с. 290].

Для Ю. Габермаса основою, яка слугує сполучною ланкою в суспільстві, є комунікативна дія, «вона розглядається як медіум, через який репродукується цілісність життєвого світу <...>. Учасники інтеракції постають тут не ініціаторами, які, виступаючи як відповідальні за наслідки дій, опановують ситуацію, а тільки лише продуктами традицій, у яких вони перебувають, солідаризованих груп, до яких вони належать, і процесів соціалізації, у яких вони формуються. Життєвий світ репродукує себе в міру того, як виконуються такі три функції, здійснювані поза перспективи акторів: прогресивний рух культурних традицій, інтеграція груп щодо норм і цінностей, а також соціалізація нових поколінь» [4, с. 292].

Завдяки визнанню усталених норм, цінностей і правил відбувається інтеграція людей в умовах того соціального середовища, у якому перебувають ці індивіди. Також цей вид визнання допомагає адаптуватися особистості в межах соціальних традицій і переконань, а на основі успішної інтеріоризації відтворювати належну поведінку, яка буде прийнятною для цього суспільства. Отже, справжній вияв визнання задає норму, еквівалент поведінки індивідів.

На протигагу визнанню існує невизнання, відсутність визнання. У такому разі втрачається нормативність як щось загальнообов'язкове і як узгоджена інтеракція осіб в межах

соціуму. Ось як про це пише Ч. Тейлор: «Невизнання або неправильне визнання може завдати шкоди, може бути формою гноблення, ув'язнюючи людину в хибному, викривленому та звуженому способі буття» [15, с. 29]. Відсутність визнання може призвести до таких явищ, як зневага, пригнічення й навіть дискримінація (за будь-якою ознакою). Як наслідок, невизнаним індивідам буде притаманна відчуженість і зневага до себе самих. Тому, як зазначає Ч. Тейлор, «належне визнання – це не просто люб'язність, яку ми виявляємо до людей, воно постає життєво необхідною людською потребою» [15, с. 30]. Як бачимо, Ч. Тейлор підійшов до теми інтеріоризації, хоча й оцінює її успішність радше в етичних категоріях.

Висновок. Інтеріоризація соціальних норм є не тільки найважливішою складовою частиною соціалізації й соціальної адаптації особистості, а й основним чинником, без якого особистість здобути і зберегти ідентичність не зможе. За розгляду її крізь призму процесів визнання розкривається глибоко комунікативна природа інтеріоризації, яку ще потрібно належним чином дослідити в майбутньому.

Зважаючи на вищезазначені міркування, інтеріоризацію варто розглядати під соціально-філософським кутом зору як важливий чинник здобуття і збереження ідентичності. Творення актуальної на даний момент ідентичності відповідає вимогам часу та логіці сучасного інформаційного суспільства, орієнтованого на його плінність і варіативність.

Сьогодні перед спільнотами й окремими особистостями постає життєво важливе завдання визначення власної життєвої позиції, ідентичності, усвідомлення власного «Я», розумний вибір соціальної ролі, яка дозволить максимально реалізувати свій потенціал. Усе зазначене ускладнено мінливими соціально-політичними, економічними, культурними умовами глобалізованого й інформатизованого простору.

Список використаної літератури

1. Беляев В. Антропология техногенной цивилизации на перекрестке позиций. Москва : ЛКИ, 2007. 413 с.
2. Вебер М. Господарство і суспільство. Пер. з нім. О. Погорілий. Київ : Всесвіт, 2013. 112 с.
3. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії. Пер. з нім. А. Дахній. Львів : Астролябія, 2005. 416 с.
4. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну. Пер. з нім. та комент. В. Купліна. Київ : Четверта хвиля, 2001. 424 с.
5. Герасимова И. Диалог культур и когнитивная эволюция. *Эволюция. Мышление. Сознание (Когнитивный подход эпистемология)*. Москва : Канон+, 2004. С. 169–227.
6. Дзьобань О. До проблеми моральної ідентифікації людини в інформаційному суспільстві. *Теоретичні і практичні засади еволюції від інформаційного суспільства до «суспільства знань» і до smart-суспільства: виклики і можливості четвертої промислової революції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя : ЗДА, 2018. С. 43–47.
7. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Гофман. Москва : Канон, 1995. 352 с.
8. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
9. Колісник О. До проблеми визначення соціокультурних контекстів понять «ідентичності» та «самоідентифікації». URL: http://er.knuid.edu.ua/bitstream/123456789/8262/1/20171122_301.pdf (дата звернення: 30.07.2019).
10. Начала практической социологии / Р. Ленуар и др. ; отв. ред. и предисл. Н. Шматко ; послесл. А. Бикбова. Пер. с фр. А. Бикбова и др. Москва : Институт экспериментальной социологии. 2001. 410 с.

11. Мартюшева А. Постмодерний нігілізм і криза ідентичності. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. Київ : Міленіум, 2012. № 4. С. 24–27.
12. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Генезис числа у ребенка. Логика и психология. Москва : Просвещение, 1969. 659 с.
13. Сарджвеладзе Н. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси : Мецниереба, 1989. 187 с.
14. Семиотика : сборник статей / под общ. ред. С. Степанова. Москва : Радуга, 1983. 638 с.
15. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання». Пер. з англ. Р. Димерця. Київ : Альтерпрес, 2004. 172 с.
16. Recognition and Power. Axel Honnet and the Tradition of Critical Social Theory / Bert van den Brink and David Owen (Ed.). Cambridge University Press, 2007. 415 p.

INTERIORIZATION AS AN IMPORTANT MEANS OF OBTAINING AND PRESERVING IDENTITY IN A MODERN INFORMATION SOCIETY

Artur Hanhal

*Institute of Special Communication and Information Protection
of National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Verkhneklyuchaya str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine
e-mail: vobil77@i.ua*

The main feature of today's post-industrial information society is the constant transformation processes and the acceleration of the dynamics of social processes, which significantly changes not only the identity itself, but also the procedures and mechanisms of its formation, in this connection processes that occur with the individual, society and social communities in the course of interiorization, need socio-philosophical reflection as one that reveals their essence and systemic character

The modern human is shaped as a personality in an information-saturated environment. Information space today is a communicative interaction of individuals, which provides information interaction of the person with the world and satisfies its information requests, thus forming different social groups and social systems. But this information flow carries conflicting and even mutually exclusive evidence, and the total amount of information grows geometrically.

The interiorization of the personality of social norms of values and all social experience is not only the most important component of its socialization and social adaptation, but also a major factor in the acquisition and preservation of identity. It should be noted that the regulation of the relevant processes of interiorization depends: from the diversity of means of communicating information about the social environment; ways to make a positive connection with the social environment. Understanding is important the identification and interiorization of social norms, their critical dependence on recognition procedures, which helps to adapting the personality within the framework of certain social traditions and beliefs, and, on the basis of successful interiorization, reproduce appropriate behavior that is acceptable of this society.

Key words: social environment, identity, interiorization, socialization, social adaptation, social norms, social communications, phenomenon of recognition.